

تضاد آن دو را در پهنه‌ی قصه‌ها نشان می‌دهد. مهم‌ترین وجه نظری کتاب تئوری ستیز دوگانه و متد گرامر سنی - جنسی ساختارهای روایی و تجزیه‌ی مورفولوژیک قصه‌ها بر این پایه است. اما به نظر می‌رسد که ادبیات موجود در گفتار یادگار گوسانی با گفتارهای دیگر کتاب ناهمساز بوده و حالتی احساسی و ملی‌گرایانه یافته است. گفتار ضمیمه‌ی کتاب نیز نگاهی است به افسانه‌های آمریکا به قلم ب. آ. باتکن که قدیمی به نظر می‌رسد و بهتر بود نویسنده به منابعی جدیدتر نظر می‌دوخت.

کتاب مرز میان افسانه و آیین را ناچیز می‌داند و با نشان دادن پیوند آن دو سعی در شناخت ذهن جمعی‌ای دارد که قصه را ساخته و پرداخته است. شاید گزیدن ۱۱۶ قصه از میان حدود ۴۰۰ قصه‌ی جمع‌آوری شده‌ی نویسنده (او ۱/۴ قصه‌ها را در این کتاب ثبت کرده است ن. ک: مقدمه کتاب) به او امکان تقسیم‌بندی قصه‌ها در گفتارهای مزبور را داده است. کتاب تعامل ادبیات مکتوب و شفاهی و گفت و گوی آن دو را نیز دنبال می‌کند که به ویژه در مقایسه‌ی تطبیقی آن دو خود را نشان می‌دهد. جالب آن است که نویسنده در مقدمه‌ی کتاب از عدم رویکرد مورفولوژیک به قصه‌ها

سخن گفته اما با مرور کتاب روشن می‌شود که وی تجزیه‌ی نحوی قصه‌ها را به عنوان یکی از ابزارهای مهم شناخت قصه‌ها بسیار مورد استفاده قرار داده است.

گروهی بر این باورند که سازندگان قصه‌ها، نقالان و خنیاگران هستند که آنها را نقل کرده و می‌سرایند اما کتاب افسانه زندگان قصه‌ها را حاصل حیات خودآگاه و ناخودآگاه خرده فرهنگ‌های مختلف موجود در جامعه و نیز چالش و برخورد آنها با هم می‌داند و آن را به روایت‌های مردمی عصر حاضر نیز تعمیم می‌دهد. از نظر نویسنده که به تحلیل گفتمانی قصه‌ها پرداخته، قصه نقش مهمی در فرآیند ستیز خودآگاه مردم با نهادهای مقتدر و مستبد در جامعه زعیم‌گرا دارد. درستی یا نادرستی نظریه‌ی اصلی موجود در کتاب که از برخورد دیالکتیک خرده فرهنگ‌های محکوم و فرهنگ حاکم و نقش آن در پیدایش قصه‌ها سخن می‌گوید، اگرچه شیرین و دلچسب است اما جای بحث، بررسی و نقد دارد. این مسئله آنقدر از نظر نویسنده مهم بوده که آن را در توضیح پشت جلد کتاب می‌بینیم:

«روایت دربردارنده‌ی جهان‌بینی و شکل‌دهنده و گسترنده شناخت انسان بومی در جامعه‌ی سنتی و افسانه باور است بر این مینا افسانه‌ی زندگان به قصه‌های عامیانه به عنوان یک پدیده فرهنگی، زنده و ایدئولوژیک نظر می‌دوزد. این کتاب نه تنها به تحلیل گفتمانی قصه‌های محلی می‌پردازد و خاستگاه‌های پیدایی افسانه را نشان می‌دهد، که خود روشی نو را با عنوان گرامر سنی - جنسی ساختارهای روایی برای تحلیل قصه‌های عامیانه پیشنهاد می‌کند. نقش پارامتر (معیار)های مهم ساختار قدرت چون سن، طبقه، قومیت، جنسیت و... در ساخت قصه‌ها و بازتاب ساختار یاد شده در قصه،

روش

پیشنهادی نویسنده‌ی کتاب را

می‌توان پیوند تحلیل گفتمانی

«فوکو»، تجزیه مورفولوژیک

متن پراپ و دیدگاه

دیالکتیکی و دوقطبی‌گرایی

میخائیل باختین دانست

بحث اصلی کتاب افسانه‌ی زندگان است.

کتاب برای دستیابی به این منظور از یک سوی به رابطه‌ی دیالکتیکی فرهنگ حاکم و محکوم می‌پردازد و از سوی دیگر حوزه‌های غالب و مغلوب قدرت را به عنوان گونه‌های فرهنگ (خرده فرهنگ، فرهنگ محکوم و حاکم، رسمی و غیررسمی و...) در پیدایش قصه دخیل می‌داند. از دیدگاه نظری این کتاب را باید از جمله در زمره آثاری نیز قرار داد که بر مبنای انسان‌شناسی فمینیستی و جنسیت ساختارهای روایی - فرهنگی و نقش قدرت در پیدایش آنها را بررسی می‌کند. بحث درباره ژرف‌ساخت‌های آیینی - اسطوره‌ای افسانه از دیگر مباحث کتاب است. نویسنده کتاب معتقد است که افسانه بیش از اسطوره ما را به حوزه‌ی نقد قدرت سوق می‌دهد (ن. ک: مقدمه).

با مرور کتاب نکته‌ی جالبی به چشم می‌آید و آن استفاده‌ای متفاوت از روش ریخت‌شناسی قصه‌های عامیانه است. این روش را می‌توان پیوند تحلیل گفتمانی «فوکو» و تجزیه‌ی مورفولوژیک متن «پراپ» و دیدگاه دیالکتیکی و

دوقطبی‌گرایی فرهنگ‌پژوه بزرگ جهان «میخائیل باختین» دانست یا به تعبیر دیگر گفتمانی کردن متد تجزیه مورفولوژیک یا آنچنان که نویسنده کتاب از آن سخن گفته: گرامر سنی - جنسی ساختارهای روایی. نگارنده این نقد پیشتر با چنین روشی در متن‌های تحقیقی مربوط به بررسی فرهنگ عامه برخورد نکرده است و به نظر این روش ابداعی جای توجه، بحث و نقد بسیار دارد. چکیده‌ی نگاه نویسنده‌ی کتاب نقد فرهنگ به کمک شناخت قصه است.

بررسی فرهنگ عامه در ایران همیشه عاشقی وفادار، جفاکش و از جان گذشته داشته است: صادق هدایت، غلامحسین ساعدی، انجوی شیرازی و... که مؤلف در مقدمه‌ی کتاب به آنها هم اشاره کرده است و خوب است که هنوز این مسیر رهروانی جوان را به خود می‌بیند که با پای عاشق، کوه و کمر را زیر پا می‌نهند، و تنها سرمایه‌شان دلی عاشق است یکی از ویژگی‌های کتاب جمع‌آوری میدانی قصه‌ها و رجوع مستقیم به قصه‌گویان محلی است، به این دلیل ما با قصه‌هایی در کتاب مواجه می‌شویم که پیشتر آنها را در مجموعه‌های قبلی ندیده‌ایم و شاه خانم طلا، اسمال خان، و هفت دیو خداگون و... از این شمارند. رجوع به مردم به عنوان حاملان اصلی فرهنگ شفاهی در مناطق مورد بررسی تحقیق یعنی گیلان، مازندران و بوشهر از ویژگی‌های بارز کتاب است از نظر نگارنده که به مباحث بوم‌شناسی و معرفی فرهنگ اقوام ایرانی بسیار علاقمند است، چاپ کتاب‌هایی از این دست این شادمانی را نیز به همراه دارد که کتابی دیگر در این باره به چاپ رسیده است. کتاب «افسانه‌ی زندگان» به صورتی آراسته همراه با طرح‌های زیبا و مناسب در دو جلد به چاپ رسیده است.

در ژرفنای باورهای مردم

پردیس قندهاری

○ علیرضا حسن زاده
○ افسانه‌ی زندگان
○ انتشارات باز و بقعه
○ بهار ۱۳۸۱

گذر از سحر کلام قصه‌ها به تفسیر و تحلیل مؤلف درباره‌ی آنها می‌رسیم. از این نظر با نگاهی به کتاب افسانه‌ی زندگان می‌توان به تقسیم‌بندی تئوریک و محتوایی آن به شکل زیر دست یافت:

۱. بررسی انسان‌شناختی بنیادهای اسطوره‌ای افسانه‌های محلی که آن را در گفتار چوپان - خدا، پادافره بانوی رودخانه، ماه فرازینه و پلنگ فرودینه در گاه‌شماری ایرانی، افسانه‌ی آب، نشانه‌هایی از توتهم، تک ترکمان، افسانه‌ی زندگان و فرآیند سازگاری بازمی‌یابیم. به نظر می‌رسد که به‌ویژه برخی از این گفتارها درخور تأمل و اعتناست. برای مثال جالب است که دیوهای بندش در قصه‌های عامیانه چهره‌ای مثبت و اهورایی دارند و یا روایت گاه‌شمار یک ماه و پلنگ از بنیادهای فکری برج‌آمانده از گذشته‌ی دور خبر می‌دهد و شاه‌خانم طلا روایتی است که قدرت اقلیم را در شکل‌گیری افسانه‌های اسطوره‌گون منعکس می‌سازد: ظهور بانوی آب، در منطقه‌ای خشک از سرزمینی پرباران!

۲. ادبیات تحقیقی مبتنی بر انسان‌شناسی فمینیستی که مبتنی بر دیدگاهی دیالکتیکی بوده و نقش تضادهای اجتماعی را به عنوان خاستگاه پیدایش قصه‌های عامیانه مورد بحث قرار می‌دهد: زبان خاموش، زن در نمادهای داستانی، ستیز دوگانه، زایش - سکوت، خون سبز، ستم‌ستیزی در فرهنگ عامه، گذر آیینی در آینه‌ی افسانه، قهرمان فرهنگی، افسون‌زدایی افسانه، از خود آرمانی تا خود واقعی، مهرآوران و مهرستیزان، نظم‌گریزی نخبگان، دیوان خداگون، حیات افسانه. در این بخش البته گاه ما با ادبیات ستیز فراتر از گرایش‌های فمینیستی رو به رو هستیم. نویسنده از نظام دوقطبی فرهنگ رسمی (حکومتی) و غیررسمی (مردمی) سخن می‌راند و

افسانه‌ی زندگان در دو جلد با حجم ۱۱۵۳ صفحه شامل ۲۳ گفتار در بررسی مردم‌شناختی قصه‌های عامیانه در ایران و ۱۱۶ قصه‌ی گیلکی، تالشی، مازندرانی و بوشهری است که از سوی انتشارات باز و بقعه در بهار ۱۳۸۱ به چاپ رسیده است. این کتاب بخش عمده‌ای از صفحه‌های خود را به تفسیر و بررسی انسان‌شناختی قصه‌های عامیانه اختصاص داده است. نگاه انسان‌شناختی مؤلف کتاب، او را بر آن داشته است تا سعی در شناخت قصه به عنوان یک متن فرهنگی بنماید. (ص ۱۸) او این متن فرهنگی را به عنوان یک پدیده‌ی ایدئولوژیک مورد بررسی قرار می‌دهد و به همین دلیل در سراسر کتاب ما را با ادبیاتی مواجه می‌سازد که در پهنه‌ی تضادها، معانی اجتماعی و فرهنگی را جستجو می‌کند.

اوج این دیدگاه را در گفتار ستیز دوگانه مشاهده می‌نماییم آنجا که نویسنده روش پیشنهادی خود با نام گرامر سنی - جنسی ساختارهای روایی را عرضه می‌دارد. این گرامر ابزار دیگری است که نویسنده از آن برای اثبات آرای خویش مدد می‌جوید. اهمیت سن و جنس به عنوان دو پارامتر اصلی قدرت، تئوری قصه‌شناسی موجود در کتاب را به سمت ادبیات انسان‌شناسی فمینیستی سوق می‌دهد. با این حال اصل تقابلی موردنظر تنها محدود به دو عامل یاد شده نمی‌ماند و نظام‌های گوناگون فرهنگی و اجتماعی را دربرمی‌گیرد به گونه‌ای که می‌توان آن را از زمره آثار نزدیک به انسان‌شناسی مارکسیستی نیز قلمداد نمود.

بسیاری از این قصه‌ها را نخستین بار می‌خوانیم: شاه‌خانم طلا روایت شاه - بانویی که دارای دو خویشکاری عاشقی و قاتلی است. یا روایت دیوان خداگونی که همان دیوهای بندش هستند منتها با کارکردی مثبت! اما با